

תגובה לדברי לורנס קפלן על פילוסופים קיומיים של אפרים מאיר (קתרסיס 4)

א

התפלאתי ונרעשתי מאד על כך שקתרסיס פרסם מאמר קטלני כל כך על ספרו החשוב של אפרים מאיר. מאמר שלא יכול להיות ביקורת בעלמא אלא שנכתב מתוך רצון להרוס חיי אדם.

וזאת בשעה שלא ידענו שלורנס קפלן הינו מומחה גדול לאקסיסטנציאליזם ולא ראיתי בפרסומיו אפילו ספר אחד על נושא זה. והוא מעיז לבקר אדם כמו אפרים מאיר, שהקדיש הרבה משנות חייו ללימוד המחשבה האקסיסטנציאליסטית. והוא הוצג כאן כאילו הוא כלי ריק, כאילו אין הוא יודע דבר וכאילו אין לו כוח שיפוט. האם הכול מותר? האם קפלן בא לשפוט הכול? אם כך הדבר, מדוע אין אחרים בדעתו של קפלן? הרי הוצאות טובות, כמו הוצאת מאגנס, חוזרות ומדפיסות את ספריו, והרי יש להן קוראים שבודקים את הדברים לפני שידפיסו אותם; ומדוע זוכים ספריו להערכה מרובה בעולם האקדמי. ומדוע אני פרסמתי ביקורת על הספר ב"הארץ", והתקבל יפה? האם העולם כולו הפקר?

אם נרצה להתחיל לטעון נגד דבריו של קפלן יקצר הדף מלהכיל ולא יוכלו הגיליונות לסבול. יש תמיד אפשרות למצוא מעלות או חסרונות כשאדם כותב, אבל אם הדברים מובאים כולם לגנאי, אתה שואל את עצמך מה עשה הכותב ומדוע כתב את הדברים.

אי אפשר לעמוד ולהתווכח על כל פרט ופרט. אם מאיר כותב על נושא מסוים בספרו בדרך חיובית, קפלן קוטל את הדבר, ואם מאיר אינו כותב על נושא מסוים בדרך שלילית, קפלן גם כן קוטל את

* הערת המערכת: בעת הכנת החוברת לדפוס נודע לנו על פטירתה של פרופ' רבקה הורביץ ואנו מביעים את תנחומינו למשפחה.

הדברים, שהרי אי אפשר לצאת לידי חובה בדברים אלה. ברור שאי אפשר לטעון כנגד עבודתו של אדם בדרך זו.

אם מאיר הקדיש את עבודתו להוגה מסוים, קפלן חולק עליו ושואל למה לא הכניס הוגה אחר. אם מאיר התייחס לרבי נחמן, קפלן חולק על ההנחה שיש להתייחס לרבי נחמן כאקסיסטנציאליסט. למה לא יפסול קפלן גם את ספרו של ארתור גרין על רבי נחמן בו הוא מפרש את ההוגה החסידי הגדול כאקסיסטנציאליסט? אולי קפלן, מתוך רוגז על ההנחה שגרין הציע שרבי נחמן אקסיסטנציאליסט, יבוא בשבוע הבא ויוציא מאמר נגד ארתור גרין על כך שכונה את רבי נחמן כאקסיסטנציאליסט. זאת ועוד, מדוע שלל מקפקא את התואר אקסיסטנציאליסט יהודי, הרי תואר זה בלי שום ספק מתאים לו. וכלי ספק גם היה מקום להכניס את לוינס לספר שהרי הוא מתמודד עם השאלות האקסיסטנציאליסטיות ורק מסיבה טכנית לא הכריז על עצמו כאקסיסטנציאליסט ואין הדבר מהותי.

אך מי הוא קפלן שיגיד לנו מה הוא אקסיסטנציאליזם ומה לא? ומדוע חפץ קפלן דווקא ביקרו של היידגר שהשפעתו בארץ מועטה ביותר?

ועוד, מובן שיש שוני גדול בין אקסיסטנציאליזם יהודי ובין אקסיסטנציאליזם כללי אך לצערנו אדון קפלן לא מודע לכך. האישים שהוא מזכיר, כמו יספרס ומרלו־פונטי, אינם שייכים לנושא, ולא להוגים שמשפיעים בארץ, וראוי שלא נכללו בספר.

יותר מבשנים הקודמות נכנסה היום ההגות האקסיסטנציאליסטית לקהל הקורא העברי. השאלה העומדת לפניי היא מדוע לורנס קפלן, שהוא יריד ישן שלי שאומנם לא ראיתי שנים, פועל לפתע להרוס עמית לעבודה, להרוס את החיים שלו ולפגוע בכבודו. האם יש לכך סיבה אישית? אם נושא האקסיסטנציאליזם לא נראה בעיניו, למה לא הניח את הנושא בצד? אם קפלן כותב באופן כזה, מוטב היה שלא היה כותב על הנושא כלל. צר לי על כך שהייתי צריכה לכתוב מכתב זה, אך אי אפשר היה להמנע מכך.

כאמור, כתבתי בשעתו ביקורת על ספרו של מאיר שאני מצרפת בזה. חשבתי שהספר הוא ספר טוב, ויש בו הקדמה טובה ללימוד הנושא האקסיסטנציאליסטים לקוראים העבריים. הוא מובא בהמשך.

ספרו של פרופ' אפרים מאיר, *פילוסופים קיומיים יהודיים ברב שיח*,⁹⁴ ראוי לציון מיוחד מכמה סיבות. עד שאפרים מאיר לא כתב את הספר לא ידענו שאנו חסרים ספר כזה ועכשיו שכתב אותו אנו רואים כמה ברכה יש בו. קודם כל פילוסופיה אקסיסטנציאליסטית הוא נושא המעניין אנשים רבים בדורנו ופרופ' מאיר הראה את מהות האקסיסטנציאליזם בצורה בהירה וכוללת כפי שלא מצאתי עדיין בשום ספר עברי. בחלק הראשון של הספר הוא עוזר לבני דורנו להבין את המאפיינים של תנועה עולמית זו והוא גם מצטט הרבה הוגים כגון קירקגור, ניטשה, היידגר, יספרס וסטרט.⁹⁵ מחקרו של אפרים מאיר מתאפיין בידע רחב מאוד: מצד אחד יש לו בקיאות בזרמים שונים בהגות הפילוסופית של הדורות האחרונים, ומצד שני בולטת ידיעתו בלשונות אירופה אשר אין לה אח בין הוגי ישראל בארצנו. הספר מראה בקיאות רבה במה שנכתב בארץ ובחוץ לארץ על המחשבה הקיומית. ענין זה יכול לסייע לקורא להבין בצורה עמוקה יותר את השאלות הנידונות, וגם להשיג אינפורמציה בשאלות ביבליוגרפיות. בנוסף, יש בספר ענין בספרות, שהרי הגבול בין ספרות לאקסיסטנציאליזם אינו ברור כל כך, כמו למשל במקרה של סטרט שעסק בשניהם. פרופ' מאיר גם מקדיש פרק מיוחד לפרנץ קפקא, והוא מצטט את עגנון, אפלפלד, אלבר קאמי ודוסטויבסקי. נושא זה של אקסיסטנציאליזם וספרות הוא נושא רחב ורב פנים. יש שניגשים אל האקסיסטנציאליזם מבחינה ספרותית בעוד אחרים מדגישים את הכיוון ההגותי. ספרו של אפרים מאיר מוקדש בעיקרו של דבר למחשבה הקיומית של ההוגים היהודים מהדורות האחרונים. הפרק האחרון של הספר חשוב בעיני במיוחד.⁹⁶ המחבר אינו רוצה להראות כאילו הספר נכתב לשם ידע אובייקטיבי בלבד. כמובן שהספר מבקש להקנות ידע כזה, אבל בעיקרו של דבר הוא מבקש

⁹⁴ אפרים מאיר, *פילוסופים קיומיים יהודיים ברב שיח*, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשס"ד. הדפסה שניה תשס"ד.

⁹⁵ "אפיון האקסיסטנציאליזם", שם, עמ' 33-4.

⁹⁶ "רטרוספקטיבה ופרספקטיבה", שם, עמ' 147-162.

להראות, כי כולנו, גם המחבר וגם הקוראים, מחפשים דרך איך לחיות ומנסים להבין למה אנחנו חיים. כפתרון לתהיות אלו הוא מבקש תשובות בהגות של כמה וכמה מגדולי המחשבה היהודית.

המחשבה הקיומית איננה שואלת על מהות ההווה אלא היא מבקשת לעזור לאדם למצוא את דרכו. מכאן שיש למחבר אמונה שיש אפשרות לעזור לאנשים להתמודד עם שאלות חייהם ולסייע להם למצוא משמעות לחייהם. זהו כיוון מחשבה המעורר את האדם ליישם בחייו את המחשבות שאליהם הוא הגיע מתוך התעמקות במקורות שהובאו לפניו וגם מתוך הגותו הפנימית שלו.

ספר זה עוסק גם במחשבה כללית וגם במחשבה יהודית. אולי דבר זה יראה לקוראים מסויימים כדבר לא רגיל. אבל מי שבקיא במחשבה הקיומית יודע שאין גבולות בין מחשבה קיומית יהודית ומחשבה קיומית של עמים אחרים. הגבול הוא בין מחשבה אידיאליסטית ומחשבה קיומית. גם סטודנטים מאומות העולם לומדים את בובר והוא חשוב בפילוסופיה האקסיסטנציאליסטית הנלמדת בארצות הברית או צרפת, וגם אצלנו כאן חשוב קירקגור מאוד. פרופ' מאיר צודק לגמרי במבנה הספר שבראשיתו הוא מראה לקורא מה היא הגות קיומית, ובהמשך הוא מדבר על הגות יהודית קיומית. ההגות הקיומית היא לא ענין יהודי אלא היא אפיון של זרם פילוסופי.

ג

להלן נסקור את החלק הראשי של הספר הדין בהגות יהודית קיומית.⁹⁷ בחלק זה המחבר דן בהוגים הבאים: ר' נחמן מברסלב, הרב יוסף דב (הרי"ד) סולובייצ'יק, מרטין בובר, פרנץ רוזנצווייג, עמנואל לוינס ופרנץ קפקא. יפה עשה המחבר שבתחילת כל פרק מתאר הוא את תולדות חייו של ההוגה, כך שאנו יודעים את זמנו ומקומו, הרי במחשבה הקיומית התיאוריה והחיים שלובים זה בזה. בספר זה מחשבת ההוגה מתוארת גם מתוך זיקה וקשר עם הוגים אחרים, יהודים ושאינם יהודים, בני דורו ושאינם בני דורו, וזה הופך כל פרק לרב שיח. ניתוח ממין זה הופך את הספר למענין במיוחד.

⁹⁷ "אקסיסטנציאליסטים יהודים", שם, עמ' 145-35.

הפרק הראשון עוסק ברבי החסידי המעניין מראשית המאה הי"ט, ר' נחמן מברסלב. יש אולי כאלה שיתפלאו שהוגה חסידי זה נחשבה להוגה קיומי. אבל יש למאיר על מי לסמוך הרי הפרשן החשוב של רבי נחמן, יוסף וייס, הכיר בדברי ר' נחמן "מוטיבים אקסיסטנציאליסטים אדירים", כפי שפרופ' מאיר כותב בספר זה.⁹⁸ גם ארתור (אברהם יצחק) גרין בספרו *בעל היסודים* פירש את הגותו של ר' נחמן בכיוון זה.⁹⁹ מכאן אפרים מאיר החליט שאף הוא יכול לדרון בר' נחמן בדרך זו וניתח מספר סיפורים בכיוון זה. עוד לפני שנים רבות, בשנת 1968, הראיתי במאמר "עיכוב השליחות" שנתפרסם ב*מאזנים*, את הקשר בין עגנון, קפקא ור' נחמן.

הפרק על הרי"ד סולובייצ'יק מביא את דעות דוד הרטמן, תלמידו החשוב של סולובייצ'יק, וכן את דעתו של סטיבן כץ ואליעזר שביד, על מנת להראות כי הרי"ד, ההוגה האורתודוקסי המלומד של דורנו, לא רק היה למדן תלמודי מופלא ולא רק חוקר קנטיאני אלא גם הוגה אקסיסטנציאליסטי. אין ספק שמוטיבים אקסיסטנציאליסטים נמצאים בכתביו, ובמיוחד כאלו הקרובים לקירקגור.

עם הפרק על מרטין בובר מתחיל התיאור החשוב ביותר של ההגות היהודית הקיומית של מאיר. זה שנים שפרופ' מאיר מלמד באוניברסיטת בר אילן את הגותו של בובר. הוא השתתף בהרבה כנסים לכבוד בובר וכתב עליו מספר מאמרים. הוא הדבר שאפשר לומר גם על דברי מאיר על רוזנצוויג ולוינס. בשלושת ההוגים האלו התעמק מאיר מאוד וכתב עליהם הרבה. מלבד מאמרים שונים על רוזנצוויג יש לו ספר עליו, *כוכב מיעקב*, שהוא פופולרי ומסייע לצעירים להבין את הגותו הקשה;¹⁰⁰ ולאחרונה ראה אור ספר נוסף.¹⁰¹ מאיר נחשב גם כמומחה חשוב בהגותו של לוינס, והוא כתב עליו

⁹⁸ שם, עמ' 37.

⁹⁹ אברהם יצחק גרין, *בעל היסודים: פרשת חייו של ר' נחמן מברסלב*, הוצאת עם עובד, תל אביב תשמ"א.

¹⁰⁰ אפרים מאיר, *כוכב מיעקב: חייו ויצירתו של פראנץ רוזנצוויג*, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשנ"ד.

¹⁰¹ Ephraim Meir, *Letters of Love. Franz Rosenzweig's Spiritual Biography and Oeuvre in Light of the Gritli Letters*, New York: Peter Lang, 2006

הרבה. חשוב להזכיר כי מאיר תרגם ספר ראשון של לוינס לעברית ויש לצפות כי מפעל התרגום יתקדם בעתיד.¹⁰² עמנואל לוינס לא הזדהה עם הגישה האקסיסטנציאליסטית אבל הוא קרוב מאוד להוגים אלה, במיוחד להיידגר ורוזנצווייג, לראשון התייחס מתוך ביקורת ולשני מתוך אהדה רבה. הגותו של מרטין בובר התעשרה מאוד בראשית שנות העשרים על ידי הוצאת ספרו *אני-אתה*. ספר פילוסופי-שירי זה דן בנושא אני-אתה, אני-לז, והוא כבש לעצמו מקום חשוב ביותר בכל עולם הרוח במערב. לדעת בובר הגות זו קשורה עם ההגות החסידית. הוא הכיר בחשיבות החבורות הקטנות החיות סביב רעיון וסביב צדיק. לדעת בובר החיים האמתיים הם חיים בזיקה של אחד לשני, ולכן אני-אתה הוא היחס האידיאלי. עניין זה הוא שינוי עמוק מההגות היוונית המונולוגית. מכאן היהדות, כלומר התנ"ך והחסידות, ממלאים תפקיד חשוב ביותר בהגותו. לדעת מאיר "בעולם שלאחר השואה רב ערכה של עמדה דיאלוגית מעין זו של בובר יותר מאי פעם".¹⁰³

בהגותו של פרנץ רוזנצווייג מאיר מתעניין בעיקר בצו "ואהבת". הוא עוסק גם בתולדות חייו המרגשים של רוזנצווייג, בעניין שיבתו אל היהדות ובעניין מחלת השיתוק שהיה חולה בה משך שבע השנים האחרונות של חייו עד למותו בשנת 1929. הגותו של רוזנצווייג, המתפרשת בספרו העיקרי *כוכב הגאולה* ובמאמריו, מראה את חשיבות היישום האקסיסטנציאליסטי אשר מאיר מדגיש. לכתחילה חשוב עניין הרגשת החטא והאל הקשור לאינדיבידואל האומר "לך לבדך חטאתי".¹⁰⁴ הוידוי הוא הפתח לקשר בין האל והאדם. ההיטהרות לפני האל מן האשמה הוא השלב הראשון, ולאחר מכן השלב הבא זו האהבה שהשם מצווה על האדם מבחינת "ואהבת

¹⁰² עמנואל לוינס, *אתיקה והאינסופי: שיחות עם פיליפ נמו*, תרגם מצרפתית: אפרים מאיר בשיתוף עם שמואל ראם, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים תשנ"ה. הדפסה שלישית תשס"ב.

¹⁰³ מאיר, *פילוסופים קיומיים יהודים ברב-שיח*, עמ' 78.

¹⁰⁴ שם, עמ' 85.

לרעך כמוך" .. הוגה זה הוא מופלא ביותר והוא בודאי תופש מקום מרכזי בספר. הצו אינו קבלת עשרת הדברות אלא "ואהבת". ספר שיר השירים הוא המרכז. הפרדיגמה של האדם אינה האדם השקוע כולו באל, אלא האדם שבעקבות הכרזת האהבה האלוהית פונה אל העולם.¹⁰⁵

לוינס בא מכיוון אחר. הוא חווה את השואה. לוינס נולד בליטא וכאדם צעיר עבר לצרפת ולמד שם. בשואה איבד הרבה מבני משפחתו, אולם אשתו ובתו ניצלו. הוא, כחייל צרפתי, נעצר במחנה שבויים בגרמניה וניצל. מחשבתו מתרכזת בפן המוסרי והצו העיקרי שהוא מבקש לחנך אליו הוא "לא תרצח!" בהגותו של לוינס תופס המונח 'הפנים' של הזולת, המביט בי, מקום נכבד. הדגש לפי גישתו של לוינס צריך תמיד להיות על הזולת ואילו אני "אחריך". שלא כמו אצל בובר המניח את אני ואתה כשווים, לדעת לוינס הזולת קודם לי. מאיר מתאר בהרחבה את הגותו של לוינס. הוא גם מצטט את שלקח לוינס מדברי דוסטויבסקי: "כולנו אשמים בכל וכלפי כולם לפני כולם, ואני יותר מן האחרים". האשמה הזאת, ממשיך מאיר, היא ללוינס הצד השני של האחריות האינסופית המוטלת על האני והכרוכה 'בפניו הפונות' של האדם האחר. פנים מבקשות חמלה.¹⁰⁶

פרופ' אפרים מאיר הקדיש את ספרו לסטודנטים שלו ואכן הוא אדם אהוד מאוד על תלמידיו. הוא מביא עמו מחשבה אירופית רחבה עם דינמיקה של כתיבה ואהבה גדולה ליהדות. ראוי שספר זה ימצא מקום נכבד בחוגים האינטלקטואלים בארץ.

רבקה הורביץ

¹⁰⁵ שם, עמ' 102.

¹⁰⁶ שם, עמ' 110.